

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

СЕРИЈА ДРУШТВЕНИХ НАУКА

4

НОВИ САД
1952

Нестало је тако академика Јована Јовановића Змаја. Његов наследник Симо Матавуљ написао му је некролог у XVIII „Годишњаку“ Академије наука за 1904 годину, а претседник Академије је на свечаном годишњем скупу 22 фебруара 1905 год. одао пошту Змају коме је Академија одала признање избором за академика и који је као такав развијао своју делатност и у Академији наука.

Драгољуб Новаков

ТРЕЋЕ ЛИЦЕ МНОЖИНЕ ПРЕЗЕНТА У ВОЈВОЂАНСКИМ ГОВОРИМА

1. Познато је у славистичкој науци да је облик трећег лица мно­жине презента у словенским језицима уопште јако нестабилан и извргнут сваковрсним променама. Гласовни развитак је још у општесловенској епоси довео до тога да се сви остали облици презента нађу на једној линији, а 3 pl. праес. на другој. На пример у српскохрватском књи­жевном језику имамо:

з о в-е-м
з о в-е-ш
з о в-е
з о в-е-м о
з о в-е-т е

са -е- као основинским завршетком, насупрот чему стоји 3 pl. з о в-у, са сасвим друкчијим завршетком.

Или:

в и д-и-м
в и д-и-ш
в и д-и
в и д-и-м о
в и д-и-т е

са основинским -и-, према чему имамо 3 pl. в и д-е, са крајњим -е. И тако даље.

Нама је у овом тренутку споредно питање како је до тога подва­јања дошло; на њега, уосталом, даје одговор упоредна индоевропска граматика; главно је да исте или сличне прилике имамо свуда на сло­венском терену. Тако налазимо, на пример, и у чешком језику budeš, bude, budeme — али 3 pl. budou; у пољском pieciesz, piecze, pieczemy — али piek у руском молиш, молит — али молят и сл.

Природно је било да сви словенски језици — који више, који ма­ње — почну аналошки да мењају на различите начине овај облик, који је — тако — био унеколико аутономан у презентској парадигми. Тако се да објаснити чињеница што је у неким нашим говорима н о с е, в и д е замењено са н о с у, в и д у; или слично у књижевном словеначком ста­рије vide, mole са vidijo, molijo других основа; тако је исто и у руским

дијалектима видјат, носју т књижевнога језика замењено облицима видјо т, носю т по аналогији према кол е бл ю т итд. Разуме се да су и образсвања глаголских основа одиграла своју улогу у овим процесима. Довољно је, уосталом, бацити поглед на Даничићеву Историју облика српског или хрватског језика па видети какво шаренило постоји и у нашем језику у том погледу.

Као што се види, дакле, развитак овога лица презента у нашим говорима претставља даљу еволуцију једне тенденције која је у својим почецима још општесловенска.

У овоме чланку желим да се позабавим развитком облика 3 pl. praes. у нашим војвођанским говорима узетим као целина. То чиним углавном из два разлога.

Један од њих је тај што сам вршећи испитивања многих војвођанских говора¹ имао прилике добро да се упознам и са овим питањем у њима. Та моја испитивања, као и ранија испитивања других дијалектолога, показала су да су прилике 3 pl. praes. у Војводини прилично компликоване, да се никако не свде само на замену облика п е в а ј у, т р е с у итд. облицима п е в а д у, т р е с е д у итд.

Други разлог је: што баш облик 3 pl. praes. ни је доживео и ст у судбину у целој Војводини, него се — на основу његових измењивања или неизмењивања — војвођански говори распадају на неколико група (углавном на четири групе, као што ће се из мојег излагања видети). Према томе је овај облик, у заједници са неким другим цртама, наравно, важан и за одређивање односа једних војвођанских говора према другима.

На основу реченога, дакле, мој је задатак овде, прво, да покажем шаренило наставака за 3 pl. praes. у Војводини, и, друго, да на основу њихове различите употребе изведем класификацију војвођанских говора у овоме правцу.

Али пре него што пређем конкретно на питање појединих наставака и различитих говорних типова, — морам да учиним две напомене.

Једна је: да код појединих наставака није толико проблем генезе њихове — она је већином јасна — нити географског порекла — које је понекад тешко утврдити из објективних разлога — колико је проблем у з а ј а м н о г о д н о с а п о ј е д и н и х н а с т а в а к а у п о ј е д и н и м г о в о р и м а. Или, другим речима, за питање стварних лингвистичких односа у Војводини много је важније утврдити, рецимо, да уз п е в а д у, н о с и д у постоје и други облици овога лица (негде п е в а ј у, н о с е, негде п е в у, н о с у и сл.) — неголи протумачити како се наставак -д у раширио код свих глагола у војвођанским говорима, иако, разуме се, ни ово друго не треба занемарити.

Друга је напомена — да се екавски и икавски говори морају посматрати у вези, због тога што је та веза њихова — стварност, и општа и лингвистичка. Па ћемо видети, например, да у извесним правцима екавски говори у Бачкој стоје по развитку овога облика ближе икавским буњевачким говорима неголи екавским говорима у Банату. И томе слично.

2. Да пређем, после ових уводних напомена, на излагање тих прилика у Војводини.

Само у једноме правцу се сви војвођански говори потпуно слажу међу собом: стари завршетак -у (од -~~х~~) сачували су у принципу и екавци у Бачкој, Банату и Срему и Буњевци и Шокци — у оним случајевима где пред њим непосредно стоји основински сугласник: трес-у, ор-у итд. То је, уосталом, сасвим природно: у овом положају разлози за промену су најмањи (исп. исто и у осталим слов. језицима). То значи да глаголи I, II, III, IV и V Белићеве врсте² чувају старо стање.

Према томе имамо код екаваца³:

У Бачкој:

секу, будну (Шачир), однесу, купују (Александрово), иду, дођу (Мартонош), полију, вичу (Мол), зову, бидну, мељу (Стапар), крену, дају, вежу (Сивац), зебу, пију (Дероње), заплећу, закољу (Силбаш), пасу, веју (Бегеч), кажу, смеју се (Равно), отму, окрећу, гладују (Турија), ишту, сеју, убију (Госпођинце), запну, клепећу (Чуруг) итд.

Затим то исто код екаваца у Банату:

вичу, унесу, покисну, нанижу (Срп. Крстур), доведу, иду, загребу, прекују (= прикују), намажу, самељу (Севкерин), зову, туку, почну, лају (Иланча), пресеку, отидну, бију, преврћу (Долово);

исто бележи и проф. Б. Милетић за севернобанатску кикиндску групу:

могу, беру, пљуну и сл.⁴

Такви су и примери из сремских екавских група (бар што се тиче српских насеља):

туку се, однесу, иду, отму, уплету је, сију (= сеју), напију, радују, сликују (= фотографишу), затежу (Чалма), перу, иду, мету (= метну), наспу, узму, чешу, веју, испитују, вичу, кажу (Ст. Бановци).

Како се види из ових примера — а њима бих из својих бележака могао додати још стотине и хиљаде —, никако се не може рећи да је нови завршетак -ду истиснуо старо -у код екаваца.

Такође имамо и код Буњеваца:

пасу, уплету, приобуку се, иђу (= иду), ору, остану, метну, посију, шију, не умију се, свежу (Биоково), оду, иђу (= иду), сидну (= седну), сику (= секу), туку, потуку, однесу, изнесу, озебу, исију (= просеју), вежу (Чонопља).

Најзад, и код Шокаца у Бачком Моноштору имамо, наравно, овакве облике:

буду, иђу, заурлију, пцују, зимују, зивљу, узимљу.

3. Али се подударана војвођанских говора овим и испрпљују. За све остале завршетке 3 pl. praes. у Војводини има се рећи да се свде на само неке говорне групе.

Још је релативно најраспрострањенији од њих познати завршетак -ду, који се јавља код свих глаголских основа: он је заједнички екавцима и једном делу икаваца — Буњевцима; код Шокаца га (бар бачких) не налазимо.

Имамо код бачких екаваца — да наведем и овде нешто примера:

држиду (Пачир), стрпаду (Александрово), зоведу (Мартонош), почупаду (Мол), долазиду (Сомбор), споразумеду се (Стапар), учиду (Сивац), вршеду (Дероње), венчаду (Силбаш), окречиду (Бегеч), косиду (Турија), крјаду (= крхају, ломе; Госпођинце), окречеду (Чуруг), нађеду (Шајкаш).

Затим у Банату:

убиједу, певаду, купаду (Срп. Крстур), убиједу, намешћаду, упалиду (Севкерин), узмеду, бегаду, затвараду (Иланча), умреду, доцеду (= дођу), пушћаду, јуриду (Долово).

И овде за кикиндску говорну групу Милетић (I. с.) наводи:

можеду, сваћаду, молиду итд.

Даље код сремских Срба:

ткаду, пуцаду, мотаду, отераду, сиграду, угасиду (Чалма), вичеду, пишеду, упаднеду, ливаду (= лију), прекуједу (= прикују), окречиду (Ст. Бановци) итд.

Овде се са њима, као што сам рекао, слажу бачки Буњевци (узео сам једну североисточну и једну југозападну тачку):

мотаду, смиду (= смеју), раздиду (Биково), почмеду (= почну), куједу, добиједу, пуштиду, видиду, говориду (Чонопља).

Али, као што се из напред наведених примера види, завршетак -ду није успео да истисне стари завршетак -у.

За завршетак -ду се може рећи да је код екаваца знатно чешћи него код Буњеваца; у буњевачком говору Чонопље нашао сам га у извесној мери; у говору Бикова знатно мање. То, мислим, већ јасно говори и о жаришту његовом: о томе да је поникао код екаваца, па се од њих раширио и код Буњеваца, не добивајући, међутим, нарочите размере⁵; до Шокаца — и географски и лингвистички изолованијих — он није допро.

Што се генезе овог облика тиче, она је јасна: -ду се код типова певаду, носиду, идеду и сл. добило одвајањем крајњега -ду од атематских глагола чија се основа завршавала на -д-. Имали смо општеслов.:

* да д-м = да-м
 * да д-мо = да-мо
 да д-у = да-ду.

То исто важи и за јем, јеш, јемо, једу⁶.

После извршених гласовних промена (* дм = м) нова интерпретација језичког осећања издвојила је у 3 pl. praes. не више -у него цело -ду као наставак. Лабилност која је уопште у овоме лицу владала претстављала је повољан терен за ширење врло маркантнога -ду, и оно се и почело ширити. То, уосталом, никако није случај само са војвођанским говорима; има овога завршетка и у неким другим нашим удаљеним говорима. Тако се -ду јавља у икавским штокавским говорима јужне Истре, које сам такође испитивао. У њима имамо не само:

спиду (= спавају), умиду (= умеју), кантаду (= певају) и сл.,

него (у неким говорима) и преношење елемента -д- и у 3 sg.:

он спиде, желиде, умиде, кантаде итд.

Исто такво -ду познају и неки наши чакавски говори. Тако на пр. на Хвару М. Храсте бележи:

strižedu, krijedu, načmedu, ginedu, stegnedu, letidu итд.⁷

Па и изван српскохрватског језика налазимо -д- проширено у овоме наставку. Тако у белокрањским словеначким говорима имамо: zpađo, čedo итд.⁸ (= војвођанском знаду, ћеду).

4. Прелазим сада на остале завршетке 3 pl. praes. Њих ћу прегледати по говорним групама, онако како то захтева стање на терену.

I група. Њу чине бачки и сремски екавски говори. За њих је карактеристично двоје.

Прво, они добро чувају у VII и VIII Бел. вр. завршетак -е (од старог -*ā*). Навешћу изванредан број примера, пошто се то иначе не подразумева (в. ниже).

Из Бачке:

наилазе, раде, воде, саране; стоје (Пачир), ураде, погоде, пазе, покосе, дворе, говоре; држе, боје (Александрово); мрзе, носе, зује⁹ (Мартонош), насаде, почисте, праве, скупе се, пате, гледе (Мол), живе, гледе, излазе, веле, раде, виде, гњавае; беже, шта з (= се) боје (Стапар), седе, деле, утоваре, веселе се, избаце; беже, стоје (Сивац), долазе, купе, носе, пониште, кваре, гњече; беже, трче, леже, заспе (Дероње), не тубе (= не памте), вре-

де, мрсе, жале, купе, покупе, запале, помире се; држе, трче, беже (Силбаш), изгубе, приваре (= преваре), окрече, скупе се, оглобе, журе; стоје, трче (Бегеч), преводе, науче, седе, наруче, ложе; стоје (Турија), закључе, сврше, загњуре, плоде се, прете; изброје¹⁰, стоје, беже, држе (Госпођинце), отворе, панте (= памте), пазе, суме (= науме), деле; држе, беже, трче (Чуруг); поставе, грабе, купе, јаве, уче (Шајкаш)¹¹.

Из Срема:

скупе се, даве, одлазе, прелазе, паза-ре, прегазе, заилазе, пуге, долазе; трче, држе се (Чалма), испросе, веселе се, учине, износе, прате, наваде, диване; држе (Ст. Бановци).

Као што се види, и овде имамо паралелну употребу носе || носиду беже || бежиду, исто онако као што и у осталим основинским типовима имамо напоредо тресу || треседу итд.

Облици 3 pl. praes. као носу, молу; бежу, трчу — нису познати ни бачким ни сремским екавцима; о неким привидним отступањима од овога правила биће речи ниже. Према томе се код екаваца у Бачкој и Срему старо -у (од -Ж) налази на својем старом месту, не ширећи се на рачун -е (од -А); уколико се не јави тип виде итд., он је потиснут иновацијом видиду; али се никад не јавља *виду.

Друга црта карактеристична за говоре бачких и сремских екаваца јесте одлично чување крајњег -а ју у 3 pl. praes. VI Б. врсте. И њу треба нарочито подвући, јер она није особина свих војвођанских говора.

У Бачкој имамо:

знају (Пачир), немају, пуцају, чувају, тарају, брзају, бацају (Александрово), свирају, чекају се, питају, ткају, вежбају (Мартонош), вијају, опраљају (= оправљају), шопају, бирају, окупају, хаскају (Мол), ругају, причају, окужавају (= оговарају, клеветају), боцкају (Старпар), мешају, уплаћивају, не пуштају, приварају (од преварају; варају; Сивац), имају, цањкају (од санкају; „возе на колима (успште)“; Дероње), кувају, вечерају, добивају, остаљају (= остављају), играју, примају (Силбаш), пуштају, чувају, шетају, распитивају, даривају, дочекивају (Бегеч), истресају, гласају, даривају, немају (Турија), изгрувају, спровођају, поливају, занављају се, чувају, сиграју се (Госпођинце), венчају се, пружају, бацају, требају, плаћају (Шајкаш).

И у Срему:

вијају се, мењају, смиривају, састају се, играју, узимају, измешају, исмејавају (Чалма), спутају (= вежу), гурају, умивају, разговарају, поседају, скидају, поређају, ваљају (Ст. Бановци) итд.

Али се мора признати да има трагова некадашње употребе наставка -а ум. -ају. С једне стране, у неким бачким говорима сам бељежио остатке *gerund. praes.* без -j-: стајаући, певаући (у Госпођинцима, у Сивцу); са друге стране, код два-три говорна претставника сам чуо неколико примера 3 pl. *praes.* на -ау (у Госпођинцима убијау, у Турији ватау, знау). Па ипак, данас је у Бачкој и Срему нормално једино -ају, никако -ау¹².

Што се тиче завршетка -еју (од *ћју*) — он је ишчезао (о томе ће такође бити речи ниже).

И овде, наравно, имамо напоредну употребу чувају || чуваду итд.; али се никад не шири -у на штету -ају (дакле не само никад чувау, него ни чуву).

То је што се тиче бачког екавског говора и говора сремских Срба.

5. II групу чине банатски говори, сви колико их има.

Насупрот Срему и екавској Бачкој, Банат не чува -е од старог *ѡ*, а углавном ни -ају у VI Б. в. Него су прилике у Банату овакве.

Што се тиче -е (= -*ѡ*), ситуација је проста: оно је доследно замењено са -у осталих врста (уколико се не јавља -ду):

месу, банчу (Срп. Крстур), увату, газу, седу, заносу, поквару, наместу, кану, научу, воду, гоју; држу (Севкерин), разгазу, насаду, бацу, плашу се, тлачу, прашу, обору, тужу, нагрду; ћуту (Иланча), провеселу и прочасту, изљубу се, зују, ложу, не плату, зајту (од захите; „захвате“), сарану га; лежу, држу (Долво).

То потврђује за северни Банат и Милетићев материјал (I. с.):

молу, итд.

Уколико у Банату и нађемо -е у овим типовима, оно се или има приписати утицају књижевног језика или је донето индивидуално преко Тисе из Бачке или Срема.

Тако ову црту, коју помиње М. Московљевић у својој Дијалектолошкој карти¹³, сада можемо локализовати у Банат.

Сложеније је питање завршетка -ају у VI Б. в. Место њега као нормалну иновацију налазимо -у пренето из осталих основинских типова:

слушу, коринђу (од коринђају), купу (= купају), не зну (Срп. Крстур), теру, преказиву (од приказивају; „приказују“), певу и лудиру, упозну (Севкерин), бегу, ископу, не узиму, игру, руковеду, растеру, закопу, доду (= додају), пушћу, дорашћиву и сл. (Иланча).

Овај облик потврђују и други дијалектолози: за кикиндску групу Милетић (I. с.); за крајњи југоисток (Ковин—Алибунар—Вршац—румунска граница) М. Московљевић, који тамо бележи:

игру, пуцу, читу, куцу и др.¹⁴

Али су овде прилике компликоване утолико што поред нормалнога -у или -а ду налазимо још двоје: -ау и -ају.

Што се првога тиче, ја га у Банату нисам чуо, а не помиње га ни Б. Милетић у поменутом раду; али га — за Банат уопште — бележи М. Московљевић¹⁵, а из југоисточног Баната он посебно наводи примере:

играу, певау, растерау¹⁶.

Биће, дакле, да је и Банат некада познавао -ау у већој мери, па га доцније већином изгубио, истина не толико радикално као Бачка (и Срем).

Што се тиче завршетка -ају, мора се рећи (иако Милетић то не помиње) да је и он у извесној мери познат. Моји су примери из јужног Баната:

сиграју с, ноћивају, причају, питају, играју, певају, гледају, бацају, ручају, терају, плаћају (Севкерин), причају, терају се (Иланча), фарбају, примају, играју, лупају, певају (Долово).

Али је -ају ретко; због тога мислим или да је импорт из књижевног језика или да је почело да продира из суседних говора (из Срема и Бачке или можда из северне Србије). А могућно је, уосталом, да је у питању и једно и друго.

Неколико напомена о најспецифичнијем банатском завршетку: о -ау. Овакав завршетак није нарочито редак у српскохрватским говорима. Њега налазимо, на пример, у Црној Гори. Тако у источној Црној Гори имамо: читау, свирау, чекау итд.¹⁷ Тако исто у јужној Србији (око Врања) имамо: терау, сипау, и даље, са променом -ау = -ав: фаћав, чекав, пуцав итд.¹⁸ Па онда у шокачким говорима у Славонији: otīmau, rugaу, slušaу¹⁹. И тако даље. Међутим није јасно зашто у положају а + у имамо губљење сугласника ј, као што то истиче и проф. М. Стевановић (I. с.); али је тешко узимати овде да је то губљење гласовног карактера.

Иначе је тип носу м. носе итд. толико обичан у нашим говорима, да чак није ни потребно на овом месту наводити за њега паралеле.

Толико о 3 pl. praes. у Банату.

6. Прелазим сада на Ш групу, на бачке буњевачке говоре. Они по своје фактичком стању — али не и по генези појединих варијаната — стоје на средини између западних (бачко-сремских) и источних (банатских) екавских говора. Осим тога имају и једну врло специфичну иновацију.

Буњевачки се говори слажу са бачким екавским и сремским у два правца. Прво, они делимично чувају у VII и VIII Б. в. -е незамењено (тј. уколико немају -ду); друго, одлично чувају -ј- у завршетку -ају. Да наведем и овде примере и за једно и за друго.

За -е имамо овакве примере:

подиле, муче, праве, уче, утове га, угазе, лете, осуше, товаре, скупе се, моле га, чисте, сиде; држе (Биково), не траже, саде, мисле, пате, не гњаве, живе, масе, купе, грабе, заносе кад диване; биже (= беже), држе (Чонопља).

За завршетак -ају такође имамо:

ливају (= лију), засивају (= засејавају), поцркају, затворају (= затварају), избацају, изнешивају (= износе), пуштају, притресају, дописивају, шећерају, начимају (= почињу), шетају (Биково), устирају, почимају, мињају, побацају, зидају, покривају, спавају, не пуштају итд. (Чонопља).

Напротив, буњевачки се говори слажу са банатским — а разликују од бачких и сремских по томе што у VII и VIII Б. в. поред очуваних облика на -е (и -и ду) имају и нове облике на -у:

раду, не виду, носу, прилазу, дивану, тужу, обису (= обесе), фалу (= хвале), оставу, ожену, гњаву, приму, журу, расрду, купу, грду, примисту, личу (= лече), научу; издржу, стоју, лежу (Биково), рану се (= хране...), скупу се, прату, не товару, сиду (= седе), не вриду (= не вреде), саду, сузу очи, пушту, не дилу, возу; стоју, држу (Чонопља) итд.

Али у једном делу буњевачких говора налазимо и једну специфично буњевачку (са војвођанског гледишта) иновацију: замену крајњега -у у завршетку -ају новим -е: дакле -аје. Тако поред -ају (и -аду) на Бикову бележимо и овај завршетак:

дотираваје, снабдиваје, причаје, сиграје се, мораје, осуђиваје, скуваје, рачунаје, отпуштаје, ћушкаје, рађаје, штрикаје, убијаје, пуцаје, прочитаје, мишаје, чекаје, лупаје итд.

Као што се види, интервокално -j- се и овде добро чува.

Међутим је ова црта ограничена само на једну зону око Суботице; у Чонопљи овакве облике нисам чуо. И С. Георгијевић²⁰ констатије да је ова иновација позната само једном делу буњевачких говора; по Георгијевићевом излагању излази да буњевачким говорима на мађарској територији такође није познат завршетак -а је.

Ја не мислим овде улазити чак у индоевропску перспективу овога наставка; али морам истаћи да га има и у другим српскохрватским говорима, а такође и изван нашег језика.

Тако имамо овај наставак у славонским (али не у бачким) шокачким говорима, напр.: *р о в а т а је, о т р и ш ђ а је, з н а је* и сл.²¹

Ван нашег језика налазимо га, још шире употребљен, у горњолужичком језику.: *з п а ја, м а ја, л и б и ја; с у ја* итд.²²; -а је тамо замена назала -**А**-

7. Најзад, IV група је бачка шокачка (за Срем немам података). Бачки Шокци имају врло једноставну ситуацију: њихов једини наставак, управо завршетак, 3 pl. praes. је -у код свих глагола. Тако они имају -у не само на староме месту (б у д у, у з и м љ у итд.) него и на месту где је некада било -е и -а ју (моји су примери из Б. Моноштора).

Дакле:

саду, говору, грду, долазу, раду, отилазу, лету, испитиву, буну се, увату, покупу, тражу, служу, носу; лежу, бижу (= беже), трчу итд.;

не дозвољаву, причу, нему, отсвиру, спаву, иму, не зну, тиру (= терају), пуцу, груву, не ваљу, питу итд.

Уколико нађемо код њих -е или -а ју место -у — то је инфилтрат са стране (од екаваца или Буњеваца); уколико нађемо -ду, опет је унето ad hoc. Тако се Шокци углавном слажу са банатским говорима, само су од њих у ширењу завршетка -у још радикалнији; али генетске везе између шокачких прилика, са једне стране, и банатских, са друге, зацело нема. О томе ћу још говорити.

8. Да бих дао још потпунију слику о овим војвођанским приликама, морам се позабавити и неким другим појавама које су са свим овим у вези.

Има неколико глагола који на први поглед противрече ономе што је изнето о завршетку -е и -а ју у бачко-сремској групи. Ја сам рекао да ова говорна група чува своје -е на староме месту врло доследно (но се итд.); међутим и у њој, а не само код Банаћана и Шокаца, налазимо увек само волу, болу, гору и сл, а никад воле, боле, горе и сл. У питању је овде промена основинског типа: стари однос вол **Ѣ**ти: волим. вид **Ѣ**ти: видим ликвидан је у војвођанским говорима, али ликвидан на два начина. Једни глаголи овога типа уопштили су основинско -и- из презентске основе и у инфинитивној, па дакле имамо: видити, седити, желити, мрзити

итд.²³ Други глаголи — једна мања група — пошли су супротним путем: они су -е- од - - из инфинитивне основе пренели и у презент: водем, боле, горе и сл.; волим, боли итд., уколико се и чује, нанос је из књижевног језика.

Према томе смо код ових последњих глагола добили у свим лицима јединине и у 1. и 2. множине напр.:

водем, волеш, воле, волемо, волете,

тојест тачно као:

тресем, тресеш, тресе, тресемо, тресете

Природно је било да и у 3 pl. према тресу и сл. добијемо и во-лу, болу, гору. У буњевачком говору, где је замена Ћ -а икавска, овога процеса није било (тојест остало је не само видит: видим, мрзит: мрзим итд., — него и волит: волим, болит: боли, горит: гори итд.²⁴ Бачко-сремске екавске прилике, узгред буди речено, нарочито кад се упореде са буњевачкима, јасно показују да видити, мрзити итд. код екаваца није никакав „икавизам“ (јер остаје болети, горети).

На сличан начин, тојест променом основинског типа, ишчезао је код бачких и сремских екаваца тип у м Ћ ти: у м Ћ м. Он је, истина, имао-Ћ- у обе основе, и инфинитивној и презентској, и то -Ћ- је нормално замењено са -е-: умети: удем итд. Али смо и овде у презенту добили:

умем, умеш, уме, удемо, удете
доспем, доспеш, доспе, доспемо, доспете
разумем, разумеш, разуме, разумемо, разумете

итд., опет као:

тресем, тресеш итд.

Зато се и код овога типа према тресу итд. појавило ново 3 pl. праес. разуму, уму, не сму²⁵, доспу, приспу итд. (данас никако више *разумеју, *умеју²⁶. Тамо где није било таквога односа, тојест где је -ј- остало кроз целу основу (сеју, веју итд. према сејемо, сејете; вејемо, вејете итд.) — сачувано је цело -еју (управо овде и неки екавски говори имају -ију добивено гласовно: сију, смију се, вију²⁷).

Као што се види, дакле, типови 3 pl. праес. болу, гору, во-лу и уму, разуму, доспу итд. не противрече никако ономе општем бачко-сремском правилу о томе да 3 pl. праес. чува старе завршетке уколико се не јави иновација -ду.

9. Требало би још овде проговорити и о употреби веларних сугласника к, г, (и х) испред наставка -у.

Сугласници -к- и -г- се код екаваца углавном добро чувају, не замењују се са -ч-, -ж-. Дакле:

Код бачких екаваца:

секу (Пачир), вуку, потуку (Александрово), туку (Мол), отсеку (Сомбор), отеку, туку (Сивац), обуку, развуку, одвуку (Дероње), потуку се (Силбаш), вуку, могу (Бегеч), вуку (Турија), испеку, потуку, не могу, стригу (Госпођинце), пеку, секу, одвуку (Чуруг), исеку, могу (Шајкаш) итд

Код Банаџана:

увуку, утеку, туку (Севкерин), вуку, туку (Иланча), отсеку, пресеку (Долово);

исп. код Милетића (I. c.) у сев. Банату такође

могу.

Код сремских Срба:

свуку, туку се (Чалма), вуку, туку (Ст. Бановци).

Једино у Банату као да се постепено развија тенденција да се у 3 pl. унесе **-ч-**, **-ж-** из осталих лица.

Код Буњеваца имамо, међутим, колебање: напоредну употребу **-к-** || **-ч-**, **-г-** || **-ж-**:

пеку, вуку, довуку, туку, туку се, обуку, приобуку се, не могу, стригу (Биково), пеку, потуку, одвуку (Чонопља)

поред:

обучу се (Биково), стрижу (Суботица), печу, тучу, отсичу, могу, поможу (Чонопља)²⁸.

Најзад, Шокци овде имају спроведено **-ч-**, **-ж-**:

вучу, увучу, могу,

а вероватно су на том принципу и према вољим, мољим спровели **-љ-** и у вољу, мољу (наместо *волу, *молу од воле, моле).

Међутим је глагол **врѣћи** || **врћи** (и **вршити**) спровео свуда у 3 pl. праес. **-ш-** место старог **-х-**: **вршу** у свим поменутих местима. То је сасвим природно: **х** се у војвођанским говорима поодавно изгубило, па се од старог врху морало добити *вр у или *врву (исп. на врву = на врху, напр. у Госпођинцима, у Чонопљи). Облици *вр у, *врву јако би се разликовали од осталих лица, где свуда стоји **-ш-**: **вршем**, **вршеш** итд. Зато се и овде према **пишем**, **пишеш** итд. добило **вршу** које се поклапа са **пишу**, **чешу** и сл.

10. Остало би нам, дакле, да извршимо рекапитулацију, и ја мислим да ће једна табела најбоље сажети ове компликоване војвођанске прилике.

Имамо на војвођанском терену овакве типове:

I	II	III	IV
екавски бачко-сремски	банатски	буњевачки	шокачки (икавски)
виде	виду	виде, виду	виду
певају	певу, певау	пивају, пиваје	пиву
треседу	треседу	треседу	—

Према томе се на западу (и делом северу) и на истоку пружају два појаса која показују иновације: на западу шокачки говори (а делом и буњевачки); на истоку банатски говори. Између њих стоји екавски бачко-сремски појас, који је сачувао највише старине (виде, певају; једина иновација код њега је завршетак -ду).

Није лако рећи како су сви ови типови настали, због тога, као што сам већ говорио, што су сви ови наставци познати и иначе српско-хрватским говорима, па су могли бити и уношени из њих у војвођанске говоре.

Што се тиче иновација, за -ду је јасно да је оно у Војводини екавско, а никако икавско. То сигурно показује и начин ширења овога наставка (исп. напред, тач. 3) и чињеница да је он познат и у северној Србији, у говорима околине Београда (на пример у Жаркову: мислиду, рачунаду и сл.).

За тип виду м. виде, који је заједнички екстремним западним и источним говорима (Шокци и Банат), није вероватно да је истога порекла и на западу и на истоку. И то због тога што је код Шокаца он, очигледно, славонског порекла: познат је славонском посавском говору, са којим су бачки шокачки говори у тесној вези: напр. у Славонији: *gledu, iskvaču, pravu, boju se* и сл.²⁹. У Банат су, напротив, облици типа виду морали бити донети из северне Србије (само података у литератури до данас немамо); а могли су просто настати и на самом банатском терену. То је врло тешко прецизније одлучити. Истина, буњевачки говори у извесној мери чине мост између Баната, с једне стране, и шокачког појаса, са друге; али је тешко узети да би се буњевачки утицај могао распрострајети чак до јужног Баната а да не захвати нимало бачке екавске говоре. Буњевци су, уосталом, свој тип виду, боју се врло лако могли донети из своје старе постојбине или примити од других икаваца, па га почети, у додиру са бачким екавцима, постепено напуштати у корист типа виде (отуда код њих данас напоредо типови виду и виде), исто онако као што су од њих примили и тип треседу. Контакт са Шокцима, међутим, свакако потпомаже ма и делимично чување типа виду.

Што се тиче банатскога типа певау, он претставља, наравно, иновацију, али иновацију доста стару, која је некада морала бити заједничка банатским и бачким (и сремским) говорима (исп. у Бачкој стајаући и друге поменуте трагове тога типа). Доцније су у Бачкој и Срему новим уношењем облици типа певау потиснути облицима типа певају; а уношење је свакако извршено из северозападне Ср-

бије, где поред осталих имамо и Вуков говор, који познаје само варијанту са очуваним -j- (бар судећи по нашем књижевном језику).

Најзад, специфично буњевачки завршетак -а је (п и в а је и сл.) — добили су Буњевци негде на своме путу из старе постојбине у данашњу. И добили су га зацело од других икаваца: шокачком посавском говору, бар делимично, такође је познат овај облик, док га северни Буњевци немају (исп. напред); а ни код далматинских Буњеваца он није забележен.

Што се, међутим, тиче чувања старог стања код типа в и д е у Бачкој и Срему, ја мислим да је то заиста просто очувана старина, а никако у новије време унета црта. Индиције за такав закључак би давала чињеница да непосредни суседи екавских бачких и сремских говора данас или познају само -у (такви су шокачки и банатски говори, а такође и на југу у србијанској Посавини такав је поцерски говор³⁰) или имају поред својега -у унето -е из суседних говора (такви су буњевачки говори). Због тога би изгледало као да Срем и екавска Бачка никад нису напуштали историски правилни тип в и д е, тојест да никад нису ни познавали банатски тип в и д у, иако су, како изгледа, знали за банатски тип п е в а у. Другим речима, мени се чини да су екавски војвођански говори негде у ближој или даљој прошлости морали имати тип који стоји негде на средини између данашњег I (бачко-сремског) и данашњег II (банатског) типа, тојест п е в а у и в и д е, али не п е в у ни в и д у. Испитивање језика војвођанских писаца можда ће моћи прецизније да одговори на ово.

Или — да кажем укратко — данашње шаренило у употреби наставка за 3 лице рl. praes. у војвођанским говорима створено је на најразличитије начине: једни су говори чували старину, други су можда сами иновирали, трећи су примили утицаје са стране итд. У томе процесу, најзад, било је и различитих колебања (исп. трагове завршетка -а у у данашњим бачким говорима). Сви ти разноврсни моменти довели су у војвођанским говорима до данашњег стања, које ми је и дало повода да се овим питањем позабавим.

Иван Поповић

¹ В. мој чланак у прошлом броју овог часописа, стр. 103.

² Проф. Велић износи и лингвистички документује ту своју класификацију у расправи „Постанак прасловенске глаголске системе“, Глас С. К. А. CLXIV, нарочито 33—40.

³ Углавном употребљавам материјал из својих бележака; тамо где се будем користио материјалом других испитивача, то ћу изричито нагласити.

⁴ У извештају о говорима Баната у Годишњаку Задужбине С. и В. Стојановића VI, 27.

⁵ То исто за буњевачке говоре, на основу испитивања многих места. вели и С. Георгијевић, Год. Зад. С. и В. Стојановића VI, 39.

⁶ Исп. и данас у Војводини: *једу* (Банат), *јемо* (Бачка и др.).

⁷ *Čakavski dijalekat ostrva Hvara*, Јужносл. фил. XIV, 37, 38, 39, 40.

⁸ Ф. Р а м о в ш, *Словеначки језик*, Станојевићева Нар. енциклопедија, Загреб 1929, 232.

- * inf. *зујити*.
- ¹⁹ inf. *бројати*
- ¹¹ О томе говорим у својем извештају о бачким говорима, Гласник САН I, 485.
- ¹² Маколико српскохрватско -j- било слабо, оно се овде ипак јасно изговара, а фонолошки постоји.
- ¹³ Дијалектолошка карта Војводине, Гласн. Југ. проф. друштва XVIII, стр. (пос. отиска) 26.
- ¹⁴ У једном извештају у Год. Зад. С. и В. Стојановића VII, 59.
- ¹⁵ Дијал. карта, 26.
- ¹⁶ Год. Зад. С. и В. Стојановића, VII, 1. с.
- ¹⁷ М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Јужносл. филолог XIII, 86.
- ¹⁸ А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Срп. дијал. зб. I, 514.
- ¹⁹ Стј. Ившић, *Današnji posavski govor*, Rad Jug. akad. 197, 63.
- ²⁰ I. с.
- ²¹ Стј. Ившић, I. с.
- ²² Ф. Миклошич, *Vergleichende Wortbildungslehre der slavischen Sprachen*², Wien 1876, 488. — Исп. за горњолужички језик и за неке доњолужичке говоре и М у к у, *Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der Niedersorbischen (Niederlausitisch-wendischen) Sprache*, Leipzig 1891, 542.
- ²³ Само на крајњем југоистоку у Банату слушао сам *видѣти* и сл.
- ²⁴ Што се и код Буњеваца налази каткада *волу*, *болу* и сл. (али само *волим*, никад *волем!*), томе је узрок опште мешање -e || -у које сам напред показао (*носу* || *носе* итд.).
- ²⁵ Просто *сму* се не јавља; место њега се употребљава *смеду*.
- ²⁶ В. о томе проф. Р. Бошковића, *О трећем лицу множине времена садашњег у глагола као умети, успети и сл.*, Наш језик I (1933), 26-27.
- ²⁷ О распрострањености ових „икавизама“ у Војводини говорим у Гласн. САН I, 485; в и колект. извештај у Гласн. САН II, 134.
- ²⁸ Исп. и код Георгијевића: *печу*, *тучу*, *вучу* (о. с., 30); код А. Секулића: *рећи*, *тећи*, *вићи*, *тући*, *стрићи* (*Govor bačkih Bunjevaca*, Sombor 1947, 16).
- ²⁹ Ившић, I. с.
- ³⁰ Исп. у поцерском говору *виду*, *носу*, *оћу*, и доследно тако (Московљевић, *Акц. сист. поцерског говора*, Библ. Јужносл. фил. I, стр. V).

ЛИКОВИ СТАРЕ ВОЈВОДИНЕ

Јован Стефановић Виловски

Равно после пола века од смрти Ј. Ст. Виловског приспела је у Архив Матице и његова обимна књижевна оставина, те смо данас у стању да се и поближе упознамо са овим „верним типом банатске српске расе“ како то за Виловског рече Јаша Игњатовић. Око три хиљаде страна писаног и штампаног текста са многим новинским исечцима, географским и хидрографским картама, те дневницима вођеним у ратним и мирним временима, чине садржину ове оставине чија књижевна и научна вредност није данас од богзна каквог значаја, али за оне који су расположени да проучавају друштвени живот и прилике нашег XIX века ова оставина није без значаја и без извесне дражи.